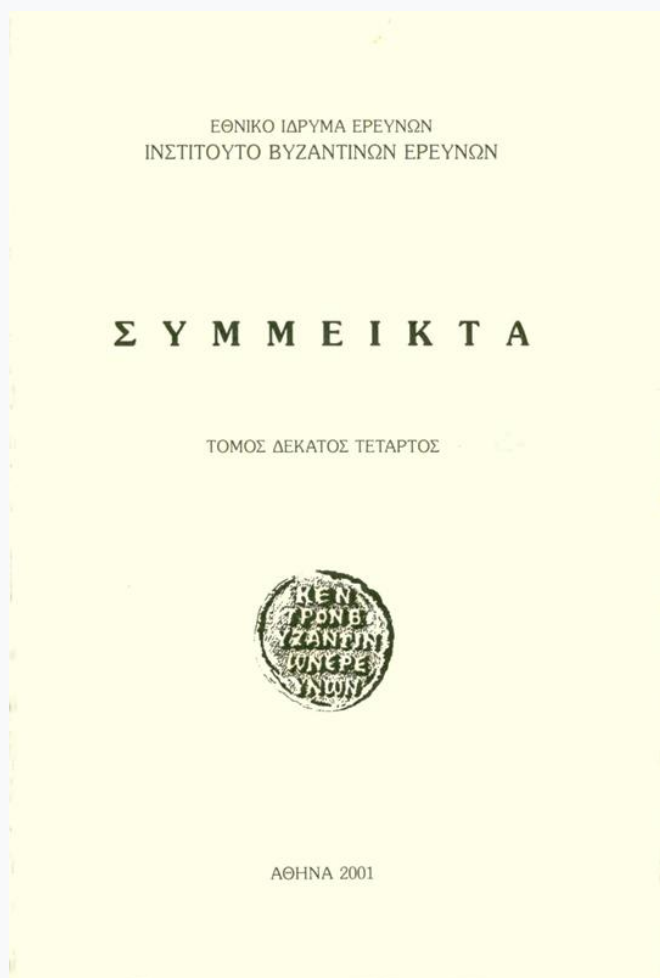

Byzantina Symmeikta

Vol 14 (2001)

SYMMEIKTA 14

Ὁ κουράτωρ Μαντζικέρτ καὶ τῆς ἔσω Ἰβηρίας καὶ ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ Βασιλείου Β'

Χρατς ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ

doi: [10.12681/byzsym.874](https://doi.org/10.12681/byzsym.874)

Copyright © 2014, Χρατς ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ Χ. (2008). Ὁ κουράτωρ Μαντζικέρτ καὶ τῆς ἔσω Ἰβηρίας καὶ ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ Βασιλείου Β'. *Byzantina Symmeikta*, 14, 57–75. <https://doi.org/10.12681/byzsym.874>

ΧΡΑΤΣ Μ. ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ

Ο ΚΟΥΡΑΤΩΡ ΜΑΝΖΙΚΕΡΤ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΣΩ ΙΒΗΡΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Β΄

Ὁ δάσκαλός μου, ὁ ἀνατολιστὴς-ἱστορικὸς καὶ ἀρχαιολόγος Ἰωσήφ Ὁρμπέλι (1887-1961), διευθυντὴς τοῦ Ἑρμιτάζ τοῦ Λένινγκραντ (1934-1951) καὶ ἱδρυτὴς καὶ πρῶτος πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ἀρμενίας (1943-1947), ὑπογραμμίζοντας τὴν ἐξαιρετικὴ σημασία τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ ὡς ἱστορικῆς πηγῆς μὲ κάθε εὐκαιρία ἐπαναλάμβανε: «Τὰ πράγματα, τὰ ἀντικείμενα δὲν ψεύδονται», σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς ἀφηγηματικὲς πηγές, ποὺ ἔχουν χαρακτῆρα ὑποκειμενικὸ καὶ ὅπου τὰ γεγονότα παρουσιάζονται ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ συγγραφέα τους καὶ ὄχι πάντοτε τεκμηριωμένα. Τὰ βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα ἀνήκουν στὶς πηγές ποὺ δὲν ψεύδονται. Σὲ αὐτὸ συμφωνοῦν ὅλοι ὅσοι τὰ μελέτησαν καὶ συνεχίζουν νὰ τὰ μελετοῦν, ἐνῶ συγχρόνως τονίζουν τὶς σοβαρὲς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει ἡ κατανόηση καὶ ἐρμηνεία τοῦ λακωνικοῦ περιεχομένου τους.

Στὴ μελέτη του γιὰ τὰ μολυβδόβουλλα, ὁ Ν. Οἰκονομίδης¹ ἐπισημαίνει ὅτι ἀποτελοῦν πηγὴ μὲ πρωταρχικὴ σημασία κυρίως γιὰ θέματα διοικητικῆς ὁργάνωσης τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καὶ παρατηρεῖ ὅτι συχνὰ θέτουν ἀναπάντεχα προβλήματα ἱστορικῆς γεωγραφίας. Ὡς παράδειγμα χρησιμοποιεῖ τὴ σφραγίδα τοῦ Μιχαὴλ Καταφλῶρον, βασιλικοῦ κουράτορα τοῦ Μαντζικέρτ καὶ τῆς «Ἐσω Ἰβηρίας», που περιλαμβάνεται στὴ συλλογὴ τοῦ Dumbarton Oaks (DO 58.106.5502) καὶ χρονολογεῖται γύρω στὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνα². Ἀναζητώντας μὲ βάση τὴν ἐπιγραφὴ τῆς

1. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Τὰ βυζαντινὰ μολυβδόβουλλα ὡς ἱστορικὴ πηγὴ, *Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, ἔτος 1987, τόμος 62, Ἀθήνα 1988, 240-255.

2. Ὁ.π., 243-244.

σφραγίδας την περιοχὴ δικαιοδοσίας τοῦ βασιλικοῦ κουράτορα καὶ τὴν ἑρμηνεία τῆς ὀνομασίας «Ἐσω Ἰβηρία», ὁ Ν. Οἰκονομίδης διατυπώνει τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

1. Ἡ «Ἐσω Ἰβηρία» θὰ πρέπει νὰ ἀναзнηθεῖ σχετικὰ κοντὰ στὸ Μαντζικέρτ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν περιοχὴ τοῦ Τάικ, τὴν ὥς τώρα θεωρούμενη ὡς τὸ μόνο βυζαντινὸ θέμα Ἰβηρίας, καὶ ἀκόμη λιγότερο μὲ τὴ βορειότερη Γεωργία, τὴν ὁποία ὁ Σκυλίτζης φαίνεται νὰ ἀποκαλεῖ ἐνδοτικῶς Ἰβηρίαν.

2. Ἡ ὀνομασία «Ἰβηρία» σὲ μιὰν ἀναμφισβήτητα ἀρμενικὴν περιοχὴν χρησιμοποιεῖται μᾶλλον καταχρηστικὰ γιὰ νὰ δηλώσει, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα βυζαντινὰ κείμενα, τὸν τόπο ποὺ κατοικεῖται ἀπὸ ὀρθόδοξους Ἀρμενίους (Χαλκηδονίους), τοὺς ὁποίους συχνὰ οἱ Βυζαντινοὶ ἀποκαλοῦσαν Ἰβήρες.

3. Δὲν ἀποκλείεται ὁ περιφημὸς «ἰβηρικὸς στρατὸς», ὁ ἀποτελούμενος κατὰ κοινὴν παραδοχὴ ἀπὸ ἀρμενίους στρατιῶτες καὶ τὸν ὁποῖο διέλυσε ἐπὶ Κωνσταντίνου Μονομάχου ὁ φοροεισπράκτωρ Λέων Σερβλίας, γιὰ νὰ αὐξήσῃ τὰ κρατικὰ ἔσοδα, νὰ βρισκόταν σὲ αὐτὴ τὴν «Ἐσω Ἰβηρία», ὅταν μάλιστα καὶ ὁ Κεκαυμένος τοποθετεῖ τὴν δρᾶσιν τοῦ Σερβλίας στὸ νότο, στὴν Ἰβηρία καὶ τὴ Μεσοποταμία, καὶ ὄχι στὸ Τάικ. Καὶ εἶναι ἐπίσης πιθανὸ ἡ κουρατορεία τῆς «Ἐσω Ἰβηρίας» νὰ δημιουργήθηκε ὡς συνέπεια τῶν μέτρων τοῦ Σερβλίας, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἄλλες πηγὲς ὅτι καὶ παλαιότερα τὰ δήμευόμενα κτήματα ἀρμενίων στρατιωτῶν μποροῦσαν νὰ δοθοῦν σὲ κουρατορεῖς.

Καταλήγοντας, ὁ Οἰκονομίδης σημειώνει ὅτι ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς δεύτερης βυζαντινῆς διοικητικῆς περιοχῆς μὲ τὸ ὄνομα Ἰβηρία, τῆς «Ἐσω Ἰβηρίας», πολὺ νοτιότερα ἀπὸ τὸ Τάικ, σὲ ἀρμενοκρατούμενην περιοχὴν, θὰ ὀδηγήσῃ χωρὶς ἀμφιβολία σὲ πολλὰς ἀναθεωρήσεις τῆς διοικητικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνατολικοῦ συνόρου καὶ καλεῖ τοὺς καθ' ὕλην εἰδικοὺς νὰ ἀναзнήσουν ὀριστικότερες ἀπαντήσεις.

Θά προσπαθῶ, λοιπὸν, μὲ τὴν σειρά μου νὰ διατυπώσω ἐδῶ μερικὲς σκέψεις, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ Μαντζικέρτ, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο τοπωνύμια τῆς ἐπιγραφῆς, ποὺ διαβάζομε στὴ σφραγίδα τοῦ Καταφλῶρον

A. Τὸ Μαντζικέρτ καὶ ἡ περιοχὴ του

Τὸ μολυβδόβουλλο, ἡ πηγὴ ποὺ δὲν ψεύδεται, παραδίδει τὸ τοπωνύμιον ὡς MANZHKEPT, ὄνομα τῆς ἀρμενικῆς πόλεως³.

3. Ὁ Οἰκονομίδης μεταγράφει τὸ τοπωνύμιον ὡς Μανζνκ(ί)ερτ(ε), βασισόμενος στὴ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη καὶ ἄλλων βυζαντινῶν πηγῶν: ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, *Σύνοψις ἱστοριῶν*, ἐκδ. J. THURN,

Σύμφωνα με την *Ἀρμενική Γεωγραφία* (Ašxarhatsoyts), έργο είτε του αρμένιου συγγραφέα του Ζ' αιώνα, Ἀνανία του Σιρακηνού, είτε κάποιου ανώνυμου συντάκτη, η ιστορική Μεγάλη Ἀρμενία ἀπαρτιζόταν ἀπὸ δεκαπέντε μεγάλες περιφέρειες, ašxarh⁴, πὸν ἀναλογα με τὸ μέγεθός τους περιλάμβαναν ἕναν ἀριθμὸ, μικρότερο ἢ μεγαλύτερο, μικρότερων περιοχῶν, πὸν ὀνομάζονταν gawar⁵.

Τὸ τέταρτο κατὰ σειρά ašxarh τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας ἦταν τὸ tourouberan ἢ ἀλλιῶς κλίμα –κατὰ λέξη: πλευρά– τοῦ Ταρῶν καὶ περιλάμβανε δεκαῆξι gawar. Τὸ δέκατο τέταρτο ἦταν τὸ Αραhounik⁶, με κέντρο τὴν πόλη Μαναζκέρτ⁷, πὸν μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Πορφυρογέννητο στὴν ἀρχὴ τοῦ τίτλου τοῦ 44ου κεφαλαίου του *De Administrando Imperio: Περὶ τῆς χώρας τοῦ Ἀπαχουνῆς καὶ τοῦ κάστρου τοῦ Μανζικέρτ*.

Τὸ 966, τὸ Ταρῶν περιῆλθε στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια, ὅχι ὅμως καὶ τὸ Αραhounik⁸ μετὰ τὸ Μαναζκέρτ. Ἐκεῖ ἦταν τότε ἐγκατεστημένοι οἱ Καΐσικοι⁸, τὸ

Βερολίνο 1973, 462 Ὁ τύπος «Μανζικέρτ» (ὀρθότερα: Μαντζκέρτ) ἀπαντᾷ σὲ πολλὲς ἀρμενικὲς ἀφηγηματικὲς πηγές, ἀν καὶ ἡ πὸν διαδομένη γραφὴ εἶναι Μαναζκέρτ. Στὶς πρώτες ἀρμενικὲς πηγές γράφεται καὶ Μαναβαζακέρτ. Στὶς βυζαντινὲς πηγές, ὅπως καὶ στὸ μολυβδόβουλλο, μετὰ τὸ γράμμα z ἀποδίδεται φθόγγος μετὰξὺ τοῦ tz καὶ ts, πὸν δὲν ὑπάρχει στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἡ τελευταία συλλαβὴ –κέρτ (κάτ) τοῦ τοπωνυμίου εἶναι λέξη ἱρανικὴ καὶ δηλώνει τὴν πόλη (π.χ. Τιγранаκέρτ –στὶς ἑλληνικὲς πηγές Τιγρανόκερτα–, Ἐροθανδακέρτ, Βαλαρσακέρτ, Βαρδανακέρτ κ. ἄ): Ν. ADONTZ, *Armenia in the Period of Justinian*, Louvain 1970, 11.

4. Στὶς βυζαντινὲς πηγές τὸ ašxarh μεταφράζεται ὡς χώρα: πρβλ. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν* [στὸ ἐξῆς: DAI], ἔκδ. G. MORAVCSIK–R. J. H. JENKINS, Washington 1967, κεφ. 43: *Περὶ τῆς χώρας τοῦ Ταρῶν*. Ὁ ὅρος μεταφράζεται ὡς province.

5. DAI, κεφ. 44, 40–41, 86–87: χώρα. Στὴ μετάφραση: district.

6. Τὸ μνημονεύει ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ὡς Ἀπαχουνῆς: *ταύτας τὰς χώρας, τὸ τε Ἀπαχουνῆς καὶ τὸ Κορὴ καὶ τὸ Χάρκα* DAI, κεφ. 44, 86–87). Τὸ Κορὴ εἶναι τὸ 15ο τοῦ Ταρῶν, τὸ Χάρκα (Hark') τὸ 9ο gawar.

7. Τὸν 4ο αἰῶνα μνημονεύεται ὡς κόμη. Ἡ Σύνοδος τοῦ 726 ἔγινε στὴν πόλη Μαναζκέρτ.

8. Βλ. περισσότερα γιὰ τοὺς Καΐσικούς στὸν Α. TER-GHEWONDYAN. *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*, Lisbon, 1976, 51 κ. ἑ. Οἱ Καΐσικοι ἀναφέρονται καὶ στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα: *Καὶ ἀλὶ ἐμὲν <ἀλὶ ἐμὲν> ἂν μάθουν οἱ Καΐσικοι* (βλ. διασκευὴ Ἑσχοριάδ, στ. 245, κριτικὴ ἔκδοση Στ. ΑΛΕΞΙΟΥ, *Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης καὶ τὸ ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη*, Ἀθήνα 1985). Ὁ ἱδρυτὴς τοῦ ἐμιράτου τῶν Καΐσικῶν τοῦ Μαναζκέρτ ὀνομαζόταν Abu' l-Ward. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος [DAI, κεφ. 44, 17, 19, 23] τὸν ὀνομάζει Ἀπελβάρι, ὅπως καὶ τὸν δεύτερο συνονόματο ἡγέτη τοῦ ἐμιράτου [τὸν ἀρτίως κρατοῦντα τὸ Μανζικέρτ: DAI, κεφ. 44, 79, 107, 112], ὁ ὁποῖος βασίλευε, ὅταν ὁ αὐτοκράτορας ἔγραφε τὸ ἔργο του. Ὁ Abu' l-Ward στὸ βυζαντινὸ ἔπος ὀνομάζεται Ἀπλορράβδης: Ὁ μέγας Ἀμπαρὸς ὁ Ἀπλορράβδης τῆς Ρωμανίας, ἐκούρσευε τὰς πόλεις καὶ τὰς χώρας (διασκευὴ Ἀνδρου –Ἀθηνῶν, ἔκδοση Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΥ, Ἀθήνα² 1970, στ. 2446, 2468, 2552,).

Οἱ «Καΐσικοι» ἐσφαλμένα ταυτίζονται μετὰ τοὺς αἰρετικούς Ἰσλαμῆτες, Ἀσσασσίνους, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίστηκαν μόλις τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνα.

σημαντικότερο από τα αραβικά φύλα, που από τον 8ο αιώνα είχαν αρχίσει να μεταφέρονται στην Ἀρμενία, μετά την κατάκτηση της χώρας από τους Ἀραβες. Οἱ Καϊσικοί ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ, πιθανότατα, στὰ τέλη του 8ου αἰῶνα, στὰ χρόνια τοῦ καλὶφης Χαροῦν ἀλ-Ρασίντ (786-809), ἐνῶ τὴν ἕκτη δεκαετία τοῦ 9ου αἰῶνα, ἦταν ἤδη οἱ κύριοι τοῦ gawar.

Στὸ 44ο κεφάλαιο τοῦ *De administrando imperio*, ποὺ πραγματεύεται τὴν ἱστορία τῶν Καϊσίκων ἀμυράδων τοῦ Αραχουνίκ', τῶν πόλεων καὶ κάστρων τοῦ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀρμένιου βασιλιᾶ Ἀσώτιου Α' (884-890), ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἀναφέρει ἐπανειλημμένα ὅτι αὐτοὶ ἦταν φόρου ὑποτελεῖς στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα: *Ὅτι Ἀπελβάρτ (Abu'l-Ward A') ἐκράτει τὸ Μανζικιέρτ, καὶ ἦν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν [Ἀσωτίου], τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀρχόντων... Τοῦ δὲ Συμβατίου (τοῦ Βαγρατίδου βασιλέα Συμβατίου Α' [890-913]), τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀρχόντων, παρὰ τοῦ Ἀποσάται, τοῦ ἀμυρᾶ Περσίδος (Yusuf Abu Kasim' b. Abu'l Sadj, τῆς Ἀτροπατηνῆς), ἀναιρεθέντος, ἐκράτησεν (ὁ Ἀποσεβατᾶς =Abu-Sawada b. Abd al-Hamid) αὐθεντῶς καὶ κυρίως ὡς δεσπότης καὶ αὐτοκέφαλος τό τε κάστρον τὸ Μανζικιέρτ καὶ τὰ λοιπὰ κάστρα καὶ τὰς χώρας, ὅστις καὶ ὑπετάγη τῷ βασιλεῖ [Ρωμαίων] μετὰ τῶν ἐτέρων δύο ἀδελφῶν αὐτοῦ, τοῦ τε Ἀπολεσφούετ (Abu'l-Aswad b. abd al-Hamid) καὶ τοῦ Ἀποσέλμν (Abu Salim b. Abd al-Hamid), διὰ τὸ διαφόρως καταπολεμηθῆναι τὰ τε κάστρα καὶ πραιδευθῆναι καὶ ἀφανισθῆναι καὶ τὰς χώρας αὐτῶν παρὰ τοῦ δομεστίκου τῶν σχολῶν (τοῦ Ἰωάννη Κουρκούα), παρέχοντες τὸν βασιλεῖα Ῥωμαίων καὶ πάντα ὑπὲρ τῶν κάστρων καὶ τῶν χωρίων αὐτῶν¹⁰.*

Φόρου ὑποτελεῖς στὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα παρέμειναν καὶ οἱ μετὰ τὸν Ἀποσεβατᾶ ἀμυράδες τοῦ Μανζικέρτ: *Ὅτι ὁ Ἀποσεβατᾶς... ἐδίδου τὰ ὑπὲρ αὐτῶν (τοῦ Ἀπαχουνῆς καὶ τοῦ Κορῆ καὶ τοῦ Χάρκα) πάντα τῷ Ῥωμαίων βασιλεῖ, καὶ τούτου τελευτήσαντος, ἐκράτησεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὁ Ἀβδεραχεῖμ, καὶ ἐδίδου καὶ αὐτὸς τὰ προρρηθέντα πάντα¹¹.*

Ἀναφερόμενος στὸν ἐπόμενο ἀμυρᾶ, ὁ Πορφυρογέννητος σημειώνει: *Ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀχμετ δοῦλος ἦν τοῦ βασιλέως... παρέχων καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, τοῦ Ἀπολεσφούετ, πάντα¹².*

Στὸ τέλος τοῦ ἴδιου κεφαλαίου μνημονεύονται συνοπτικὰ οἱ χώρες ποὺ ἀνῆκαν στοὺς Καϊσικούς ὡς ἐξῆς: *Ὅτι ταῦτα πάντα τὰ προρρηθέντα κάστρα καὶ αἱ*

9. DAI, κεφ. 44, 17-19.

10. DAI, κεφ. 44, 27-34.

11. DAI, κεφ. 44, 85-89.

12. DAI, κεφ. 44, 110-112.

προρρηθεῖσαι χάραι οὐδέποτε γεγόνασιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς Περσίδος¹³ ἢ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀμερμουμνῆ, ἀλλ' ὑπῆρχον, καθὼς εἴρηται, ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ κυροῦ Λέοντος, τοῦ βασιλέως ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Συμβατίου, τοῦ ἄρχοντος τῶν ἀρχόντων, καὶ μετὰ ταῦτα ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν τριῶν ἀδελφῶν, τῶν προρρηθέντων ἀμυράδων, τοῦ τε Ἀποσεβατᾶ καὶ τοῦ Ἀπολεσφούετ καὶ τοῦ Ἀποσέλημ καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν καὶ ἐδουλώθησαν καὶ ἐπακτώθησαν καὶ ἐγένοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν βασιλέων τῶν Ῥωμαίων¹⁴.

Μολονότι, κατὰ τὸν Πορφυρογέννητο, τὸ Αραχουνικ' καὶ τὸ Μαντζικέρτ ἐδουλώθησαν καὶ ἐπακτώθησαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιο διαπρούσαν, ὥστόσο, τὴν ἀνεξαρτησία τους, ἀφοῦ ἡ αὐτοκρατορία κατέβαλε ἐπανειλημμένες προσπάθειες νὰ τὰ κυριεύσει.

Τὴ συνέχεια τῆς ἱστορίας διηγεῖται ὁ σύγχρονος τῶν γεγονότων, Στέφανος ὁ Ταρωνίτης, ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι: «τὸ 417ο ἔτος τῶν Ἀρμενίων (=29 Μαρτίου 969-28 Μαρτίου 970) ὁ Βάρδας, ἀνιψιός (γιὸς τοῦ ἀδελφοῦ) τοῦ Νικηφόρου [Φωκά], ἦλθε μὲ βαρὺ στρατὸ στὸ [gawar] Αραχουνικ' καὶ πολιορκήσας τὴν πόλιν Μαναζκέρτ, τὴν κυρίευσεν καὶ κατεδάφισεν ἐκ θεμελίων τὰ τείχη της»¹⁵. Ἡ κατεδάφιση τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἀπὸ τὸν Βάρδα σημαίνει, προφανῶς, ὅτι τὸ Μαντζικέρτ δὲν εἶχε οὐσιαστικὰ ἐνταχθεῖ στὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὅτι τὸ ζητούμενο ἦταν νὰ κλονισθεῖ ἡ ἄμυνα τῆς πόλεως.

Ὅταν τὸ 976 ὁ Βασίλειος Β' ἀνέβηκε στὸ θρόνο, ὁ Βάρδας Σκληρὸς ἐπαναστάσας καὶ ἡ αὐτοκρατορία βρέθηκε σὲ χαώδη κατάσταση. Ὁ Στέφανος ὁ Ταρωνίτης γράφει: «Καὶ ὅταν τὸ βασίλειον τῶν Ἑλλήνων εὕρισκετο σὲ τέτοιαν ἀναταραχή, ὁ ἀμυράς τοῦ Χλιάτ¹⁶ καὶ τοῦ Νφρκέρτ¹⁷, ὀνόματι Μπάτ¹⁸, κτίζει ἐκ νέου τὴν πόλιν Μαναζκέρτ»¹⁹, δηλαδὴ τὴν κυρίευσεν καὶ ἀνοικοδόμησεν τὰ κατεδαφισθέντα ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τείχη της.

13. Τῶν Ἀράβων ἀμυράδων τοῦ Adarbaygan (Ἀτροπαμνῆς) τῆς Περσίας.

14. DAI, κεφ. 44, 116-124.

15. *Des Stephanos von Taron, Armenische Geschichte*, γερμ. μτφρ. Heinr. GELZER und Aug. BURCKHARDT, Λιψία 1907, 134 (στὸ ἐξῆς: *Stefanos von Taron, Geschichte*)

16. Πρβλ. DAI, κεφ. 44, 3: τοῦ Χλιάτ καὶ τοῦ (διορθωτέο: τοῦ καὶ) Χαλιάτ.

17. Εἶναι ἡ Μαρτυρούπολη, ἀρμενικὰ Np'rkert, συριακὰ mefrkt. Ὀνομάζεται καὶ Muharkin, συριακὰ mefarikin, πού εἶναι ἰσότιμο τοῦ ἀραβικοῦ miyyafarkin, βλ. ADONTZ, *Armenia in the Period of Justinian*, 10-11.

18. Badh al-Kurdi ἢ Abu Abd Allah al-Hasan b. Dustak al-Harbukhti, ἰδρυτὴς τοῦ μεγάλου κουρδικοῦ ἐμιράτου τῶν Μερβανιδῶν (στὰ ἀραβικὰ Μαρούαν). Πρβλ. TER-GHEWONDYAN, *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*, 111-113.

19. *Stephanos von Taron, Geschichte*, 141.

Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπανάστασης τοῦ Βάρδα Σκληροῦ, τὸ 976, ὁ Βασίλειος Β΄ στέλνει τὸν ἀγιορεῖτη μοναχὸ Τορνίκιο στὸν κουροπαλάτη τοῦ Τάικ, Δαυίδ, ζητώντας τὴ βοήθειά του καὶ ὑποσχόμενος νὰ τοῦ παραχωρήσει σὲ ἀνταπόδοση πόλεις, gawar καὶ φρούρια: «τὸ Xaldoyariğ μετὰ τὴν κλεισούρα, τὸ Čormayr καὶ τὸ Καρίν (Θεοδοσιούπολη), τὴ Βασιανή (Basen), τὸ φρούριο Σευάκ, δηλαδὴ τὸ Μαρδαλί, τὸ Χάρκ καὶ τὸ Αραχουνικ'»²⁰. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Στέφανος Ταρωνίτης δηλώνει ἄγνοια σχετικὰ μετὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτῶν τῶν ὑποσχέσεων. Καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Δαυίδ δὲν ἀπέκτησε τότε τὸ Αραχουνικ'²¹. Συζητήσιμη εἶναι, ἄλλωστε, καὶ ἡ εὐλικρίνεια τῶν προθέσεων τοῦ Βασιλείου Β΄. Ὡστόσο, εἶναι φανερό ὅτι τὸ 976 ὁ αὐτοκράτορας θεωροῦσε ὅτι τὸ Αραχουνικ' καὶ συνακόλουθα τὸ κέντρο του, ἡ πόλη Μαναζκέρτ, τοῦ ἀνῆκαν.

Στὴ συνέχεια ὁ Ταρωνίτης γράφει γιὰ τὴν τύχη τοῦ Μαντζικέρτ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἀμυρᾶ Μπάτ (990), ἡ κυριαρχία τοῦ ὁποίου εἶχε προφανῶς ἀποκατασταθεῖ στὴν πόλη: «ὁ ἀμυρᾶς [τοῦ gawar] Αραχουνικ' καὶ τοῦ Νφρκέρτ²², Μπάτ, πίπτει στὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Ἀράβων τῆς ἐρήμου. Τὸν διαδέχεται ὁ γιὸς τῆς ἀδελφῆς του καὶ τοῦ Μερουάν. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μπάτ, ὁ κουροπαλάτης τοῦ Τάικ Δαυίδ πολιορκεῖ τὴν πόλη Μαναζκέρτ, διὰ τῆς σπάθης καὶ τοῦ λιμοῦ τὴν βάζει σὲ ἀφόρητη κατάσταση, τὴν κυριεύει, ἐκτοπίζει τοὺς Ἀράβες κατοίκους τῆς καὶ ἐγκαθιστᾷ ἐκεῖ Ἀρμενίους καὶ Ἰβήρες, δηλαδὴ Ἀρμενίους Χαλκηδονίους, ὑπηκόους του. Ἡ ἐνέργειά του προκάλεσε τὸν φθόνο καὶ τὴν ὀργὴν Περσῶν²³ καὶ Ἀράβων, οἱ ὁποῖοι στέλνουν στὸν κουροπαλάτη ἀντιπροσωπεῖα καὶ ἀπαιτοῦν μετὰ τὴν ἀπειλὴ πολέμου νὰ τοὺς ἐπιστρέψει τὴν πόλη»²⁴. Στὸν κουροπαλάτη Δαυίδ ἔστειλαν βοήθεια ὁ βασιλιάς τοῦ Ἀνίου Κακίκιος Α΄ (990-1020), ὁ βασιλιάς τοῦ Βανάντ (Κάρς), Ἀμπᾶς (984-1029), καὶ ὁ βασιλιάς τῶν Ἰβήρων, Παγκράτιος Γ΄ (975-1014). Ὁ «περσικὸς» στρατός, καταπονηθεὶς, ἐπέστρεψε στὴ χώρα του, χωρὶς νὰ ἐμπλακεῖ σὲ μάχη, ἀφοῦ προηγουμένως ἀποτέφρωσε ὅλο τὸ gawar τοῦ Bagrewand μαζί μετὰ τὸ κέντρο του, τὴν πόλη Βαλαρσακέρτ²⁵.

Γιὰ μερικά χρόνια, λοιπόν, ἡ πόλη Μαναζκέρτ περιῆλθε στὸν κουροπαλάτη τοῦ Τάικ, Δαυίδ. Τὸ 447ο ἔτος τῶν Ἀρμενίων (22 Μαρτίου 997-21 Μαρτίου 998),

20. Ὁ.π., 142.

21. TER-GHEWONDYAN, *The Arab Emirates in Bagratide Armenia*, 110.

22. Ἀναφερόμενος στὰ γεγονότα τοῦ 976, ὁ Στέφανος Ταρωνίτης ὀνομάζει τὸν Μπάτ ἀμυρᾶ τοῦ Χλάτ καὶ τοῦ Νφρκέρτ, ἐνῶ ἐδῶ ὡς ἀμυρᾶ τοῦ Αραχουνικ' καὶ τοῦ Νφρκέρτ.

23. Πιθανότατα, τῶν ἀμυράδων τῆς Ἀτροπατινῆς (Adarbay-gan).

24. *Stephanos von Taron, Geschichte*, 202.

25. Ὁ.π., 203.

ὁ ἀμυρᾶς τῆς Ἀτροπατηνῆς Μαμλάν (Mamlan b. Abu'l-haydja al Rawwadi), γιὸς τοῦ Ἀπλχάτζ (Abu'l-haydja al- Rawwadi), κήρυξε, ὅπως γράφει ὁ Στέφανος ὁ Ταρωνίτης, πόλεμο ἐναντίον τοῦ Δαυίδ, ἐπειδὴ οἱ Χριστιανοὶ εἶχαν κατεδαφίσει τὸ εὐρισκόμενον στὸ Μανασκέρτ τέμενος. Ὁ Μαμλάν συγκέντρωσε στρατοὺς Περσῶν καὶ Μήδων (=Κούρδων), πῆρε βοήθεια ἀπὸ τὸν ἀμυρᾶ τοῦ Χορασάν, πλῆθος ἄλλων ποικίλων βαρβάρων στρατιωτῶν, μὲ τὴν προοπτικὴ νὰ κυριεύσει τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὴν Ἰβηρίαν, νὰ ἀνοικοδομήσει τὴ Θεοδοσιούπολιν, νὰ λεηλατήσῃ τὴ χώρα τοῦ Τάικ καὶ μέσῳ τοῦ Βασπουρακάν νὰ φθάσῃ στὸ gawar Arahounik²⁶. Τὸν κουροπαλάτη Δαυίδ βοήθησαν ὁ βασιλιάς τῆς Ἀρμενίας, Κακίκιος, ὁ ἀντιβασιλεὺς τῆς Ἀβασγίας, Gurgen Β' (978-1008), καὶ ὁ βασιλιάς τοῦ Βανάντ, Ἀμπᾶς. Οἱ Χριστιανοὶ κατατρόπωσαν τοὺς Πέρσες στρατιῶτες τοῦ ἀμυρᾶ Μαμλάν καὶ τοὺς κατεδίωξαν ὥς τὴν πόλιν Ἀρτζές²⁷.

Σύμφωνα πάντοτε μὲ τὸν Στέφανο Ταρωνίτη, ὁ κουροπαλάτης τοῦ Τάικ Δαυίδ εἶχε κληροδοτήσει τὴ χώρα του μαζί μὲ τὸ τάγμα τῶν ἀζάτων του στὸν αὐτοκράτορα Βασίλειο Β', ἐπειδὴ ὁ ἴδιος «δὲν εἶχε γιὸ ἢ ἀδελφόν, γιὰ νὰ τὸν διαδεχθεῖ»²⁸. Εἶναι, ὅμως, βέβαιο ὅτι αὐτὸ ἔγινε ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Βυζαντινῶν. Στὸ ἴδιο ζήτημα ἀναφέρεται καὶ ὁ Βαρδάνης ὁ Μέγας στὴν «Οἰκουμένην ἱστορίαν» του, ὅπου γράφει ὅτι ὁ Δαυίδ κληροδότησε στὸν αὐτοκράτορα Βασίλειο τὴν χώρα του, «τὸ Οὐχτίκ²⁹, τὸ Μαμουράν καὶ τὴν πόλιν τοῦ gawar Arahounik', Μαντζκέρτ»³⁰ καὶ ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸ θάνατό του, τὸ ἔτος 1000, ὁ αὐτοκράτορας, εὐρισκόμενος στὴν Ταρσό τῆς Κιλικίας, «σπεύδει νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν χώρα μας», γιὰ νὰ γίνῃ κύριος τῆς κληρονομίας του. Συνεχίζοντας, ὁ Στέφανος ὁ Ταρωνίτης γράφει ὅτι ὁ Βασίλειος μέσῳ Μελιπηνῆς, Ἀνζιπηνῆς, Μπαλοῦ, Ἀσθιανηνῆς, Σωφηνῆς καὶ Χορζιανηνῆς, ἔφθασε στὸ gawar Aršamounik', εἰς τὴν πόλιν Ἐριζὰ καὶ «διέταξε τοὺς στρατοὺς τῆς Τετάρτης Ἀρμενίας καὶ τοῦ Ταρῶν νὰ σπεύσουν σὲ βοήθειά του». Ἀπὸ ἐκεῖ μετέβη στὸ ὄρος Ηανḡιḡ³¹, εἰς τὴν ὁμώνυμην πόλιν, ἔπειτα, μέσῳ τοῦ gawar Hark'³² εἰς τὴν πόλιν Μανασκέρτ, ἀπὸ ἐκεῖ στὸ gawar Bagrevand καὶ κατέληξε εἰς τὴν πόλιν Οὐχτίκ. Κυρίως εὗρε ὅλα τὰ φρούρια καὶ τὰ ὀχυρὰ τοῦ Τάικ, «διώρισε ἐκεῖ ἐμπιστοὺς τοῦ ἀνθρώπου, μετέφερε καὶ ἐγκατέστησε εἰς τὴν χώρα τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἐναπομείναντες

26. Ὁ.π., 205.

27. Ὁ.π., 208. Ὁ Πορφυρογέννητος, DAI, κεφ. 44, 3, 11, 15, ὀνομάζει τὴν πόλιν Ἀρτζές.

28. *Stephanos von Taron, Geschichte*, 209-210.

29. Κέντρο τοῦ Τάικ. Τὸ σημερινὸ Ὀλτι εἰς τὴν Τουρκίαν.

30. *Vseobščaya istorija Vardana Velikogo*, μτφρ. Ν. ΕΜΙΝ, Μόσχα 1861, 117.

31. Στὶς βυζαντινὰς πηγὰς γράφεται, Χαβτζίζιν, βλ. Ε. HONIGMANN, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches*, Βρυξέλλες 1961, 192, 194-196.

32. Βλ. πρὸ πάντων, σημ. 7.

μεγιστάνες του Τάικ και ο ίδιος μέσω Θεοδοσιούπολης και Χαλτογιάριζ επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη»³³.

Στο σημείο αυτό, ο Άριστακός από το Λαστιβέρτ, ο οποίος στο έργο του³⁴ χρησιμοποιεί ως πηγή τον Στέφανο τον Ταρωνίτη, δίνει όρισμένες συμπληρωματικές πληροφορίες για την οργάνωση της διοίκησης της περιοχής από τον Βασίλειο Β': «Ο Βασίλειος κυριεύσε πολλά gawar, φρούρια και πόλεις και διώρισε σε αυτές διοικητές (gordzakal, δηλ. τοπάρχες, ήγεμόνες), κριτές (datavor)³⁵ και verakatzou³⁶ αυτό έγινε το τετρακοσιοστό πεντηκοστό έτος (450+551 = 1001) και η χώρα επί δεκατέσσερα χρόνια ειρήνευσε»³⁷.

Μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πληροφορία, που προκύπτει από τα συμφραζόμενα του Άριστακός, είναι ότι η ονομασία Μανασκέρτ δεν δήλωνε μόνο την ομώνυμη πόλη. Ο συγγραφέας, αναφερόμενος στο Ούχτικ, το κέντρο του Τάικ, το ονομάζει πόλη, ενώ αριθμεί ως gawar τα Hark, Μανασκέρτ και Bagrevand. Επίσης, στο 25ο κεφάλαιο της Ιστορίας του, όπου αφηγείται τα γεγονότα του 1071, σημειώνει ότι ο Ρωμανός Διογένης έφθασε «στα όρια του gawar Μανασκέρτ»³⁸. Το MANZHKEPT, λοιπόν, της σφραγίδας του Μιχαήλ του Καταφλώρον δηλώνει, πιθανότατα, όχι μόνο την πόλη, αλλά το gawar Αραχουνικ' με κέντρο την πόλη Μανασκέρτ, και συνακόλουθα ο Μιχαήλ δεν είναι ο κουράτωρ της πόλης, αλλά του gawar Αραχουνικ', το οποίο, κατά τα φαινόμενα, δεν εντάχθηκε στα πλαίσια του βυζαντινού θέματος Ίβηρίας και αποτέλεσε ιδιαίτερη διοικητική περιφέρεια.

33. *Stephanos von Taron, Geschichte*, 213.

34. *Aristakès de Lastivert, Récit des malheurs de la nation arménienne*, γαλλ. μτφρ. και σχόλια Μ. CANARD et H. BÉRBÉRIAN, Βρυξέλλες 1973 (έκδοση στην αρχαία αρμενική Κ. YUZBAŠIAN, Έρεβάν 1963, ρωσική μετάφραση ο ίδιος, Μόσχα 1968)

35. Ο Άριστακός μνημονεύει ως «datavor της χώρας» έναν άπεσταλμένο του αυτοκράτορα στην Άκιλισπνί, ονόματι Ήλίσ, αλλά δεν διευκρινίζει ούτε για ποιόν αυτοκράτορα πρόκειται, ούτε τον χρόνο της αποστολής.

36. Απόδοση του ελληνικού όρου «έπιστάτης», στον οποίο θα αναφερθούμε και στη συνέχεια. Ο Yuzbašian μεταφράζει «nadsmotrščik» δηλαδή, έποπτης, οί Μ. Canard και H. Bérberian «inspecteur». Κατά τον Άριστακός, το 1027, ο βασιλιάς στέλνει ως verakatzou στην Ανατολή κάποιον ευνούχο, ονόματι Νικήτα, που περνά στο gawar των Ίβήρων, δηλαδή στο βυζαντινό θέμα Ίβηρίας. Το 1028 δέ έρχεται με βαρύ στρατό στην Ανατολή ο ευνούχος Σίμων ο παρακοιμώμενος (βλ. πιο κάτω, σημ. 62), «που περνά στη χώρα των Ίβήρων» δηλαδή στην καθεαυτό Ίβηρια.

37. *Aristakès de Lastivert*, 6.

38. Ό.π., 126.

B. Ἡ Ἑσω Ἰβηρία

Συμφωνῶ ἀπολύτως μετὰ τὸν Οἰκονομίδην ὅτι ἡ Ἑσω Ἰβηρία δὲν μπορεῖ με κανένα τρόπο νὰ ταυτισθεῖ μετὰ τὴν περιοχή τοῦ Τάικ, ὅχι ὅμως καὶ μετὰ τὴν ἐκτίμησίν του ὅτι βρισκόταν νοτιότερα τοῦ Τάικ. Νοτίως τοῦ Τάικ εἶναι οἱ χώρες Αἶραράτ (τὸ δυτικὸ τῆς ἄκρο) καὶ τὸ Ταρών, καὶ δυτικά ἡ Ὑψηλὴ Ἀρμενία ἢ χώρα τοῦ Καρίν (τῆς Θεοδοσιούπολης), ποὺ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀνομασθοῦν Ἑσω Ἰβηρία. Ἐξάλλου, ὁ Κεκαυμένος, στὰ λεγόμενα τοῦ ὁποίου βασίζεται ὁ Οἰκονομίδης, δὲν ὁμιλεῖ περὶ νότου, γράφει μόνον «εἰς Ἰβηρίαν καὶ Μεσοποταμίαν»³⁹ καὶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ Μεσοποταμία τοῦ Κεκαυμένου δὲν συμπίπτει μετὰ τὴ Μεσοποταμία τοῦ Ἱεροκλῆ, τὴν μεταξύ τοῦ Τίγρη καὶ τοῦ Εὐφράτη χώρα, ποὺ δὲν εἶχε παρὰ μία μόνο πόλη, τὴν Ἀμιδα⁴⁰.

Ἡ Μεσοποταμία, στὴν ὁποία κατὰ τὸν Κεκαυμένο ἔδρασε ὁ φοροεισπράκτορας Λέων Σερβλίας, εἶναι τὸ ἕνατο θέμα τῆς Μεσοποταμίας, ποὺ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Λέοντα Σ' μετὰ βάση τὰ καστέλλια ποὺ παρέδωσαν στὸν αὐτοκράτορα οἱ ἄρμενιοι ἀδελφοὶ Παγκρατούκας, Πουκρίκας καὶ Ταυτούκας, καὶ τὸ ὁποῖο, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Πορφυρογέννητου, ἦταν, πρῶτα *κλεισοῦρά τις ἀνώνυμος καὶ ἀκατανόμαστος*⁴¹. Τὸ θέμα αὐτὸ συνόρευε στὸ Βορρᾶ μετὰ τὸ θέμα τῆς Κολωνείας καὶ μετὰ τὴ Χαλδία καὶ ἔφθανε ὡς τὴν Κάμαχο, ἀμέσως ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Ἐρζιντζάν, ἀνατολικά μετὰ τοὺς Ἀραβες⁴², νοτίως μετὰ τὴ Λυκανδὸ καὶ δυτικά μετὰ τὸ θέμα Σεβαστείας⁴³.

Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι τὸ τοπώνυμο Ἑσω Ἰβηρία δὲν εἶναι παρὰ ἡ κατὰ λέξιν μετάφρασις τῆς ἰβηρικῆς ὀνομασίας *Šida K'art'li*. Στὴν ἰβηρικὴ συλλογὴ ἱστορικῶν ἔργων τοῦ Λεόντιου Μροβέλι, τοῦ 11ου αἰῶνα, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ὡς *K'art'lis Tzchowreba* (ὁ βίος τῆς Κ'art'li - Ἰβηρίας) καὶ ἀρχίζει μετὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰβήρων βασιλέων, προπατόρων καὶ γενῶν, ὡς *Šida K'art'li* (Ἑσω Ἰβηρίας) δηλώνεται ἡ περιοχή τῶν πόλεων Οὐπλιστισίχε, Οὐρμπνίσι καὶ Κάσι ὡς τὴν πύλην τοῦ Τάικ. Στὴν ἀρχαία ἀρμενικὴ μετάφρασις τοῦ *K'art'lis Tzchowreba*, ποὺ ἐκπονήθηκε κατὰ τοὺς 11ο καὶ 12ο αἰῶνες, ἡ *Šida K'art'li* μεταφράζεται ὡς *Νερκὶν Κάρτλ* (Ἑσω

39. *Sovety i rasskazy Kekavmena*, ἔκδ. G. G. LITAVRIN, Μόσχα 1972, 152.

40. *Hieroclis Synecdemus accedunt fragmenta apud Constantinum Porphyrogenetum servata et nomina urbium mutata*, ἔκδ. A. BURCKHARDT, Λιψία 1893, 39-40 (=v. *Ἐπαρχία Μεσοποταμίας, ὑπὸ ἡγεμόνα, πόλις α. Ἀμιδα*).

41. *Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Περί Θεμάτων*, ἔκδ. A. PERTUSI, Βατικανό 1952, [Studi e Testi 160], 73.

42. Δηλαδή τὰ ἀραβοκρατούμενα εἰσέτι ἀρμενικὰ ἐδάφη.

43. *Περί Θεμάτων*, 140. Βλ. καὶ τὸν χάρτη τοῦ Honigsmann, *Fines orientales Imperii Byzantini c. annum 960*.

Κάρτιλ). Στη Šida K'art'li ο Λεόντιος Μροβέλι επανέρχεται, αναφερόμενος στη διοικητική δραστηριότητα του Ίβηρα βασιλιά Φαρνάβазου, όπου Šida K'art'li θεωρείται ή περιοχή της Τιφλίδας, ή εκτεινόμενη από Ἀράγκβι ως την πύλη του Τάικ⁴⁴. Μητρόπολη της Šida K'art'li ως τα τέλη του 5ου αιώνα ήταν η Μισχέτα, είκοσι ένα χιλιόμετρα βορείως της Τιφλίδας. Ὑστερα, μητρόπολή της έγινε η Τιφλίδα. Ἐσῶ Ίβηρία, δηλαδή, είναι τὸ κεντρικὸ τμήμα, ή κοιτίδα τοῦ Ίβηρικου κράτους, τὸ οἰκονομικὸ, πολιτικὸ καὶ πολιτιστικὸ του κέντρο. Στὶς ἀρμενικὲς πηγὲς ή Šida K'art'li ὀνομάζεται Verin ašxarh Vratz, δηλαδή «Ἄνω χώρα τῶν Ίβήρων», ἔκφραση ποὺ ἀποδίδει κατὰ λέξη τὴν ἰβηρικὴ zemo sor'eli, «Ἄνω χώρα»⁴⁵. Καὶ ἀξίζει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Πορφυρογέννητος μνημονεύει τὴ zemo sor'eli ὡς Βεριασάχ, ἀπὸ τὴν ἀρμενικὴ της ὀνομασία, Verin ašxarh⁴⁶.

Θὰ ἀναφερθῶ τώρα στὴν ἐ ν δ ο τ ἔ ρ ω Ίβηρία τοῦ Σκυλίτζη, τὴν ὁποία ὁ Honigmann τοποθετεῖ βορείως τοῦ Τάικ⁴⁷ καὶ ὁ Οἰκονομίδης, ὅπως εἶδαμε, στὴ βορειότερη Γεωργία καὶ θεωρεῖ ὅτι δὲν θὰ μπορούσε μὲ κανένα τρόπο νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν Ἐσῶ Ίβηρία. Τὰ δικὰ μας, ὅμως, συμπεράσματα εἶναι τελείως διαφορετικά: κατὰ τὴ γνώμη μας, ή ἐ ν δ ο τ ἔ ρ ω Ίβηρία τοῦ Σκυλίτζη καὶ ή Ἐσῶ Ίβηρία τῆς σφραγίδας τοῦ Μιχαήλ Καταφλῶρον εἶναι ή ἴδια γεωγραφικὴ περιοχή. Ἐσῶ Ίβηρία (Šida K'art'li) εἶναι ή ἐπίσημη ὀνομασία της, αὐτὴ μὲ τὴν ὁποία γράφεται καὶ στὴ σφραγίδα τοῦ κρατικοῦ λειτουργοῦ, τοῦ βασιλικοῦ κουράτορα Μιχαήλ. Ὁ Σκυλίτζης, ὁ ὁποῖος γνώριζε καλὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ βυζαντινοῦ θέματος «Ίβηρία»⁴⁸, στὸ βάθος καὶ πέρα ἀπὸ τὴν καθ'αυτὴ Ίβηρία (K'art'li), ἦταν φυσικὸ νὰ τὴν ἀποκαλέσει ἐ ν δ ο τ ἔ ρ ω Ίβηρία.

44. Βλ. τὴν ἀρχαία ἀρμενικὴ μετάφραση τοῦ *K'art'lis Tzoxwreba* ἢ «Ἱστορίας τῶν Ίβήρων». Τὸ ἰβηρικὸ πρωτότυπο καὶ τὴν ἀρχαία ἀρμενικὴ του μετάφραση μὲ μελέτη καὶ λεξικὸ ἐκδίδει ὁ Ι. ABULADZE, Τιφλίδα 1953, 13, 35· βλ. καὶ G. A. MELIKISHVILI, *K istorii drevnei Gruzii*, Τιφλίδα 1959, 113, 118· M. D. LORDKIPANIDZE, *Istoria Gruzii XI-načala XIII veka*, Τιφλίδα 1974, 7 καὶ σημ. 3· *Očerki istorii Gruzii*, τόμος 2, Τιφλίδα 1988, passim.

45. S. T. EREMIAN, *Hayastane est Ašxarhatzoytzi* (Ἡ Ἀρμενία κατὰ τὴν Γεωγραφία τοῦ 7ου αἰ.), Ἐρεβάν 1965, 83-84.

46. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ βασιλείου τάξεως*, τόμ. 1, Βόννη 1829, 687.

47. HONIGMANN, *Die Ostgrenze*, 194 κ.έ.

48. Πρβλ. τὶς πηγὲς ποὺ δὲν ψεύδονται: τὴν ἐλληνικὴ ἐπιγραφή τοῦ Ἰωάννη Μοναστηριώτη ἀπὸ τὸ Ἄνιο (1059): «Ἰωάννου βεστάρχου καὶ κατεπάνω Ἀρμενίας καὶ Ίβηρίας τοῦ Μοναστηριώτου» τὴ σφραγίδα τοῦ μάγιστρου Ἀαρών: «Κύριε βοήθει Ἀαρών μαγίστρω καὶ δουκὶ Ίβηρίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας», τὴν ἐπιγραφή ἐνὸς ἄλλου κατεπάνω: «Κύριε βοήθη τὸν δοῦλον σου Ρωμανὸν τὸν Δαλασινὸν κὲ κατεπάνον τῆς Ἡβερίας»: Χρ. ΜΠΑΡΤΙΚΙΑΝ, Γιὰ τὸν «ἰβηρικὸ στρατὸ» καὶ τὸ βυζαντινὸ θέμα «Ίβηρία», *Βυζαντινά* 13/1, 1985, 473, 475.

Γ. Τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ κουράτορα Μιχαήλ Καταφλώρον καὶ οἱ ἀρμοδιότητές του

Τὸ μολυβδόβουλλο τῆς συλλογῆς τοῦ Dumbarton Oaks, ποὺ δημοσιεύει ὁ Οἰκονομίδης, δὲν εἶναι ἡ μοναδικὴ σφραγίδα τοῦ κουράτορα Μιχαήλ Καταφλώρον ποὺ ἔχει διασωθεῖ. Ἡ Valentina Šandronskaya, ποὺ ἐπὶ δεκαετίες μελετᾷ τὴν πλούσια συλλογὴ μολυβδόβουλλων τοῦ Ἑρμιτάζ τοῦ Λένινγκραντ, ἀνακάλυψε ἕνα δεύτερο μολυβδόβουλλο τοῦ Μιχαήλ (M-6733), ὅπου αὐτὸς ὀνομάζεται κουράτωρ μόνο τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας. Τὸ ΜΑΝΖΗΚΕΡΤ δὲν μνημονεύεται στὸν τίτλο του. Στὸν ὀπισθότυπο αὐτοῦ τοῦ μολυβδόβουλλου εἰκονίζεται ἡ μορφή τῆς Θεοτόκου, ἐνῶ σὲ ἐκεῖνον τοῦ μολυβδόβουλλου τοῦ Ἑρμιτάζ ὁ ἅγιος Νικόλαος. Στὴν ἐπιγραφὴ τοῦ ἐμπροσθότυπου διαβάζομε: Θεοτόκε (βοήθει) Μιχαήλ κουράτωρ(ι) τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας.

Ἀναφερομένη στὰ πορίσματα τοῦ Οἰκονομίδη, ἡ Šandronskaya σημειώνει μὲ τὴ σειρά της ὅτι ἡ ὀνομασία τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας, ἡ θέσις της, τὰ ὅρια καὶ ὁ χρόνος τῆς ὑπαρχῆς της εἶναι ζητήματα ποὺ παραμένουν ἀκόμη πρὸς ἐξακρίβωση. Καὶ προσθέτει ὅτι ἡ Ἑσῶ Ἰβηρία ἦταν, κατὰ τὰ φαινόμενα, τμήμα μεγάλου βυζαντινοῦ θέματος καὶ ἡ διοικητικὴ της ὀργάνωση, ὅπως καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ κουράτορά της, ἀπαιτοῦν περαιτέρω διευκρίνηση⁴⁹.

Γιὰ νὰ καθορίσουμε τὸ ρόλο τοῦ βασιλικοῦ κουράτορα τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας, δηλαδὴ τοῦ καθεαυτοῦ βασιλείου τῶν Ἰβήρων (τῆς Γεωργίας) εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἀναφερθοῦμε στὶς βυζαντινο-ιβηρικὲς καὶ βυζαντινο-ἀρμενικὲς σχέσεις τῆς ἐποχῆς ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει: τὸ Τάικ, τὸ ἔτος 1000, περιῆλθε στὸ Βυζάντιο, χωρὶς ὅμως νὰ ὀργανωθεῖ ὡς διοικητικὴ περιφέρεια καί, πιθανότατα, ἐξακολουθοῦσε νὰ ὀνομάζεται Τάικ⁵⁰. Στὴ συνέχεια, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰβήρων, Γεώργιος (1014-1027), σφετερίσθηκε, σύμφωνα μὲ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν βυζαντινῶν ἀρχῶν, διάφορες περιοχὲς τοῦ Τάικ καί, ὅταν, μετὰ τὸ τέλος τοῦ βυζαντινο-βουλγαρικοῦ πολέμου (1018), ὁ αὐτοκράτορας Βασίλειος Β΄ ἀσχολήθηκε ἀπερίσπαστος μὲ τὶς ἰβηρικὲς ὑποθέσεις

49. Valentina ŠANDROVSKAYA, *Ermitažnye pečati Kataflorov*, *Naučnaja konferacija pamjati A. V. Bank*, Ἀγία Πετρούπολη 1996, 67. Ὁ τελευταῖος στίχος τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι σβησμένος. Ἐκφράζω ἀπὸ ἐδῶ θερμὲς εὐχαριστίες στὴν κυρία Šandrowskaya, γιὰ τὴ βοήθειά της κατὰ τὶς μεταπτυχιακὲς μου σπουδές (1954-1958) στὸ βυζαντινολογικὸ τμήμα τοῦ Ἑρμιτάζ καὶ γιὰ τὶς φωτογραφίες τοῦ μολυβδόβουλλου ποὺ μοῦ διέθεσε γιὰ μελέτη καὶ ἐκδόση.

50. Μερικὲς δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ Πορφυρογέννητος [*Περὶ βασιλείου τάξεως*, 687] τὸ ὀνομάζει Καρνατίας· πρόκειται γιὰ μετάθεσις τοῦ ἰβηρικοῦ Ταοs Καr(η)i = Πύλην τοῦ Τάικ. Ὁ Πορφυρογέννητος μεταφέρει τὴν ἀρμενικὴ προφορὰ τοῦ Τάικ (Τάις εἶναι ἡ αἰτιατικὴ τοῦ Τάικ): βλ. C. TOUMANOFF, *Studies in Christian Caucasian History*, Georgetown 1963, 493-494.

καὶ ἀπαίτησε νὰ τοῦ ἐπιστραφοῦν τὰ καταπατημένα ἐδάφη, τὰ πράγματα κατέληξαν στὸν βυζαντινο-ἰβηρικὸ πόλεμο.

Ὁ Ἀριστακὲς ἀπὸ τὸ Λαστιβέρτ, τὸ ἔτος 470 τῶν Ἀρμενίων (=16 Μαρτίου 1021-15 Μαρτίου 1022), γράφει ὅτι ὁ Βασίλειος ἦλθε μὲ βαρὺ στρατὸ στὴ Θεοδοσιούπολη καὶ περίμενε τὸ βασιλιὰ τῶν Ἰβήρων νὰ ἔλθει νὰ τοῦ δηλώσει «τὴν ὑποταγὴ του». Ὁ Ἰβηρας ὅμως ἠγεμόνας ἀρνήθηκε νὰ προσέλθει, πειθόμενος στὴ συμβουλὴ τῶν προκρίτων του: «Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τὸν ἐκφόβιζαν, ὅτι μόλις σὲ δεῖ (ὁ βασιλιὰς τῶν Ρωμαίων) ἢ θὰ σὲ σκοτώσει ἢ θὰ σὲ ρίξει στὴ φυλακὴ»⁵¹. Ὁ Βασίλειος, πλήρης ὀργῆς, διατάσσει νὰ καταστραφεῖ διὰ πυρός, σιδήρου καὶ ἐξανδραποδισμοῦ ἡ μεγάλη κωμόπολη Ὁκόμπ (σημ. Uğumli τῆς Τουρκίας) καὶ τὰ περικύρια. Ὁ Γεώργιος εἰσβάλλει στὴ μεγάλη πόλη Οὐχτικ καὶ αὐτὴ γίνεται παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη μεταξὺ τοῦ Βασιλείου καὶ τοῦ Γεωργίου διεξάγεται κοντὰ στὴ λίμνη Παλακατσίς (σημ. Caldır-göl στὴν Τουρκία), ὁ βυζαντινὸς στρατὸς ἡττᾶται, ὁ μεγάλος ἄρχων Ράτ πέφτει στὸ πεδίο τῆς μάχης «καὶ ἔγινε μέγα πένθος στὴ χώρα τοῦ Τάικ»⁵². Ὁ Βασίλειος, πῦρ καὶ μανία, «στέλνει στὰ τέσσερα μέρη τῆς χώρας [τῶν Ἰβήρων] στρατό, δίνει φοβερὴ διαταγὴ νὰ μὴ λυπηθοῦν γέροντες, νέους, παιδιά καὶ ἐνηλίκους, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, κάθε ἡλικίας. Καὶ ἔτσι ἐδῆωσε δώδεκα gawar... Ἀλλοίμονο, ἄσπλαγχνη διαταγὴ τοῦ βασιλιᾶ... Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἄφησε τὴν ἀνθοῦσα χώρα ἔρημη ἀνθρώπων»⁵³.

Ὁ Ματθαῖος ὁ Ἐδεσπινὸς συσχετίζει στὸ Χρονικὸ του τὴ μεγάλη ὀργὴ τοῦ Βασιλείου Β' καὶ μὲ τὴ συμμαχία, ποὺ συνῆψε τὸ 1022 ὁ Γεώργιος ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορα, μὲ τὸν ἐπαναστάτη Νικηφόρο τὸν Στραβολαίμν (γιὸ τοῦ Βάρδα Φωκά). «Ὁ Βασίλειος μὲ μεγάλη ὀργὴ καὶ πολυἀριθμὸ στρατὸ ἐπιτίθεται ἐναντίον τοῦ Ἰβηρα βασιλιᾶ Γεωργίου... ὁ ὁποῖος κατατροπώθεις περισώζεται στὰ ὄχυρά φρούρια καὶ γράφει τὸν ἑαυτοῦ τοῦ δοῦλο τοῦ Βασιλείου, δώσας τὸν γιό του ὡς ὄμηρο»⁵⁴.

Παρόμοια εἶναι ἡ περιγραφὴ τῶν γεγονότων καὶ ἀπὸ τὸν Λέοντα Μροβέλι: «οἱ Ἰβηρες ἀφανίσθηκαν καὶ καταστράφηκαν, ἡ χώρα τοὺς ἐρειπώθηκε... Ὁ Γεώργιος ἡττήθηκε καὶ ἀπελπισθεὶς ἔδωσε γιὰ τρία χρόνια τὸ γιό του Παγκράτιο ὡς ὄμηρο καὶ ὁμολόγησε δουλεία [στὸν Βασίλειο]»⁵⁵.

51. *Aristakès de Lastivert*, 12.

52. Ὁ.π., 13.

53. Ὁ.π.

54. *Chronique de Matthieu d'Edesse (962-1136) avec la Continuation de Grégoire le Prêtre jusqu'en 1162*, ἔκδ. καὶ γαλλ. μτφρ. E. DULAURIER, Παρίσι 1858 (471ο ἔτος τῶν Ἀρμενίων =16 Μαρτίου 1022-15 Μαρτίου 1023).

55. *K'art'lis Tzxowreba*, 222-224.

Σύμφωνα με τὸν Ἀριστακὲς, ὁ Βασίλειος διαχειμάζει στὸ gawar Χαλδία, ὅπου ἔρχεται καὶ τὸν συναντᾷ, τὴν ἡμέρα τῶν Θεοφανείων, ὁ Ἀρμένιος πατριάρχης, Πέτρος. «Ἐκεῖ ὑπογράφηκε τὸ ἔγγραφο τῆς ἀπώλειας τῶν Ἀρμενίων. Ἐφ' ὅσον ὁ [ἀρμένιος βασιλιάς] Ἰωάννης εἶχε παραγγεῖλει στὸν πατριάρχη: Γράψε ἔγγραφο καὶ δώσε στὸν βασιλιά ὅτι, μετὰ τὸ θάνατό μου, τὴν πόλη μου [Ἄνιο] καὶ τὴ χώρα μου ἀφήνω σὲ αὐτὸν κληρονομία»⁵⁶. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ ἀρμένιου βασιλιά ἔχει σχολιασθεῖ τόσο ἀπὸ τοὺς ἀρμένιους ἱστορικοὺς τῆς ἐποχῆς ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους ἐρευνητὲς ὡς λιποψυχία. Ἄν, ὅμως, ἀναλογισθοῦμε τὴ θέση τοῦ ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφή τῶν Ἰβήρων, μετὰ τὴν κατάκτηση τοῦ βασιλείου τῶν Ἀρζιτρουνιδῶν τῆς Βασπρακανίας/Βασπουρακάν, φαίνεται ὅτι ὁ Ἰωάννης δὲν εἶχε ἄλλη ἐπιλογὴ.

Ὁ βασιλιάς τῶν Ἰβήρων Γεώργιος ζητεῖ ἀπὸ τὸν Βασίλειο νὰ συνάψουν εἰρήνη. Ὁ Βασίλειος ἀπαιτεῖ νὰ πάρει ὡς ὄμηρο τὸν γιὸ τοῦ Γεωργίου καὶ τὸν παίρνει, μαζὶ με ἄλλους ὁμήρους, ὑποσχόμενος ὅτι μετὰ ἀπὸ τρία χρόνια θὰ τοὺς ἐπιστρέψει. Καὶ κράτησε τὸ λόγο του.

Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης ἀναφέρονται στὰ παραπάνω γεγονότα, μετὰ τὴν κατάκτηση τοῦ Τάικ, τὸ ἔτος 1000, ὁ ἰβήρας βασιλιάς εἶχε βλέψεις σὲ διάφορα ἐδάφη τοῦ Τάικ, ποὺ ὁ Βασίλειος τὰ θεωροῦσε μέρη τῆς κληρονομίας του. Ὁ Σκυλίτζης λέει ὅτι ὁ αὐτοκράτορας τὸν Γεώργιο, τὸν *τῆς ἐνδοτέρω Ἰβηρίας ἄρχοντα τοῖς οἰκείοις ἀρκεῖσθαι πείσας, καὶ μὴ ἐπιβαίνειν τοῖς ἀλλοτρίοις*⁵⁷· καὶ συνεχίζει: *Γεωργίου δὲ... τὰς πρὸς Ῥωμαίους ἀθετίσαντος συνθῆκας καὶ τὰ ὅμορα κατατρέχοντος, ἔξεισι κατ' αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς πανστρατὶ καὶ ὁ Γεώργιος φεύγει εἰς τὰ ἐνδότερα ὄρη τῆς Ἰβηρίας* (εἰς τὰ ὄρη τῆς ἐνδοτέρω Ἰβηρίας;)· *μετ' ὀλίγον δὲ πρεσβευσάμενος καὶ τῷ βασιλεῖ ἐκστὰς χώρας ὁπόσης ἐβούλετο, σπένδεται, ὄμηρον δούς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Παγκράτιον. ὃν μάγιστρον ὁ βασιλεὺς ποιήσας ὑπέστρεψε*⁵⁸.

Τὸ ἐρώτημα ποὺ τίθεται εἶναι ἂν, πράγματι, ὁ Γεώργιος σφετερίσθηκε τὰ ἐδάφη τοῦ Τάικ ἢ μήπως ἡ αἰτία τοῦ σφετερισμοῦ ἐπινοήθηκε ὡς πρόσχημα, ποὺ θὰ ἐπέτρεπε στὸν Βασίλειο νὰ ἐκστρατεύσει ἐναντίον του, ὥστε, μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς Ἀρμενίας, νὰ ὀλοκληρώσει καὶ τὴν κατάκτηση τῆς Ἰβηρίας. Μία τέτοια ὑπόθεση δὲν φαίνεται ξένη πρὸς τὶς φιλοδοξίες τοῦ Βασιλείου οὔτε πρὸς τὴν τακτικὴ τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων σὲ ζητήματα τοῦ ἀνατολικοῦ συνόρου τῆς ἐπικράτειάς τους.

56. *Aristakès de Lastivert*, 16.

57. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 339.

58. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 367.

Ἐνάλογη τακτική ἐφαρμόζει μερικὰ χρόνια ἀργότερα καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Θ' ὁ Μονομάχος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ διήγηση τοῦ Σκυλίτζη. Τὸ 1045, ὅταν ἄρχισε ὁ πόλεμος ἐναντίον τοῦ βασιλείου τῶν Βαγρατιδῶν καὶ τοῦ βασιλιᾶ Κακικίου Β', ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος στέλνει γράμματα... πρὸς Ἀπλησφάρην (Abu'l-Aswar), τὸν ἄρχοντα τοῦ Τιβίου καὶ τῆς παρὰ τὸν Ἀράξην ποταμὸν Περσαρμενίας, παρακαλοῦντα τοῦτον κατὰ τὸ δυνατόν δοῦν τὴν μεγάλην Ἀρμενίαν καὶ τὴν ὑποκειμένην χώραν τῷ Κακικίῳ... Ὁ δὲ τὰ γράμματα δεξάμενος ἀμείβεται ἐπιτελῆ ποιῆσαι τὰ κεκελευσμένα, εἰ γράμμα πεμφθῇ τούτῳ βασιλικὸν ἀσφάλειαν παρέχον αὐτῷ πάντα ἔχειν ἐν βεβαίῳ δεσποτικῶς τὰ φρούρια καὶ χωρία, ὅσα περ ἰσχύσει νόμῳ πολέμου κτήσασθαι ἀπὸ τῶν διαφερόντων τῷ Κακικίῳ. ἐδέξατο τὸν λόγον ὁ βασιλεὺς, καὶ χρυσοβούλλοις γραφαῖς ἐπιβεβαιοῖ, ὅσα ὁ Ἀπλησφάρης ῥητίσατο⁵⁹.

Ὁ Ἀπλησφάρης ἔπληξε τὸν Κακίκιο στὰ νῶτα, πολλὰ τῶν τοῦ Κακικίου ἐκπολιορκήσας κατέσχευεν ὀχυρώματα καὶ χωρία. Ὁ Μονομάχος ὅμως, μολονότι εἶχε ὑποσχεθεῖ στὸν Ἀπλησφάρη μὲ χρυσοβούλλο, πὼς ὅ,τι κυρίευε θὰ ἦταν δικό του, μετὰ τὴ συνθηκολόγηση τοῦ Κακικίου τὰ ἐκπολιορκηθέντα φρούρια παρὰ τοῦ Τιβιώτου (τοῦ Ἀπλησφάρη) καὶ χωρία ὡς μέρη τοῦ Ἀνίου (βασιλείου τῶν Βαγρατιδῶν) ἐπιζητῶν, ἐπεὶ ἐκεῖνος ἐκὼν γε εἶναι οὐ μεθίετο τούτων, ἀλλ' ἀντείχετο τῆς χρυσοβούλλου γραφῆς, ἀναιρεῖται πόλεμον πρὸς αὐτόν⁶⁰. Ὁ Σκυλίτζης παραδίδει ἐκτενῆ περιγραφὴ τῆς λήξης τοῦ πολέμου. Ὁ βυζαντινὸς στρατὸς κατατροπώθηκε, μαζί μὲ αὐτὸν καὶ ὁ ἀρμενικὸς, ποὺ ἤδη ὑπηρετοῦσε στὸ Βυζάντιο. Στὸ πεδίο τῆς μάχης ἔπεσαν ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν Ἀρμενίων Βαχράμ Παχλαβίδης μαζί μὲ τὸ γιό του Γρηγόριο⁶¹.

Τὸ 1022, μετὰ τὴ νικηφόρα γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς λήξη τοῦ πολέμου, τὸ Τάικ ὁργανώνεται ὡς ἰδιαίτερη διοικητικὴ περιφέρεια, κατεπανάτο, μὲ τὸ ὄνομα Ἰβηρία. Στὴν ὀνομασία αὕτη λανθάνει ἡ πολιτικὴ σκοπιμότητα τῆς μελλοντικῆς συγχώνευσης τοῦ ἐδάφους τοῦ καθ'αυτὸ Ἰβηρικοῦ κράτους μὲ τὸ θέμα τῆς Ἰβηρίας, ἡ ὁποία καὶ θὰ σήμαινε τὴν ὁλοκλήρωση τοῦ εὐρύτερου κατακτητικοῦ προγράμματος τοῦ Βασιλείου Β': τὸ 1018, ὁ Βασίλειος ὑπέταξε τὴ Βουλγαρία, τὸ 1022 εἶχε συντελεσθεῖ ἡ κατάκτηση τῆς Ἀρμενίας (τὸ 966, τὸ Τάρων εἶχε προσαρτηθεῖ στὰ βυζαντινὰ ἐδάφη, ἀκολούθησε τὸ 1000 ἡ προσάρτηση τοῦ Τάικ καὶ τὸ 1021 τοῦ Βασπουρακάν, ἐνῶ ἡ μεγάλη Ἀρμενία τῶν Βαγρατιδῶν εἶχε κληροδοτηθεῖ στὴν αὐτοκρατορία) καὶ ἡ μόνη ποὺ εἶχε ἀπομείνει ἦταν ἡ Ἑσῶ Ἰβηρία -K'art'li. Εἶναι

59. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 436.

60. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 437.

61. *Matthieu d'Edesse*, 80.

τυχαία ή τόσο επίμονη, πεισματώδης και ανένδοτη αντίσταση του βασιλιᾶ Γεωργίου κατὰ τοῦ Βασιλείου; Ἡ συμμετοχή του στὰ ἀντιβυζαντινὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα; Μήπως ὅλα αὐτὰ ἀφοροῦσαν μόνο τὴν κατάληψη μερικῶν περιοχῶν τοῦ Τάικ;

Ὁ Βασίλειος ἀπεβίωσε τὸ 1025, ἔχοντας πραγματοποιήσει μὲ τὴν κατάληψη τοῦ Τάικ μέρος μόνο τῶν ἰβηρικῶν του σχεδίων καὶ ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος θὰ καταβάλει προσπάθειες, ὥστε νὰ τὰ φέρει σὲ πέρας. Τὸ 1028 τὸ Βυζάντιο ἄρχισε νέο πόλεμο ἐναντίον τοῦ Ἰβηρικοῦ βασιλείου. Ἔχουμε τὴ μαρτυρία τοῦ Ἀριστακῆς: «στὴν ἀρχὴ τοῦ τρίτου ἔτους (τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Η΄) ἔρχεται στὴν Ἀνατολή μὲ πολυάριθμο στρατὸ ὁ εὐνούχος (ἐλλ. παρακοιμώμενος) Σίμων⁶², ποὺ εἶχε τὴν ἐξουσία τοῦ μισοῦ βασιλείου. Αὐτὸς φθάσας ἐπὶ τόπου, περνᾷ στὴ χώρα (αἰσχαρῇ) τῶν Ἰβήρων. Ἀλλὰ δὲν πρόλαβε νὰ κάνει κάτι. Ἐφθάσε ἡ συγκλονιστικὴ εἰδηση τοῦ θανάτου τοῦ βασιλιᾶ, καὶ ἀκούσας αὐτὸ, ἄνευ ἀναβολῆς ἐπέστρεψε μὲ τὸ στρατὸ του στὴν Κωνσταντινούπολη»⁶³.

Τὸ 1028, ἡ κατάκτηση τῆς Ἰβηρίας-Κάρτλι δὲν ἐπιτεύχθηκε. Τὸ 1045, μετὰ τὴν κατάκτηση τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας, τὸ βυζαντινὸ θέμα Ἰβηρίας, δηλαδὴ τὸ Τάικ, καὶ ἡ Μεγάλη Ἀρμενία ὁργανώθηκαν ὡς ἐνιαῖο κατεπάνατο, «τῆς Μεγάλης Ἀρμενίας καὶ Ἰβηρίας».

Ἄν, λοιπόν, ἐμπιστευθοῦμε τὸν Σκυλίτζη, ἡ ἔγνοια τοῦ Βασιλείου ἦταν νὰ κάνει τὸ γιό τοῦ ἱβηρα βασιλιᾶ μάγιστρο! Μὲ μεγάλες ἀπώλειες⁶⁴ καὶ βαρεῖς ἥττες⁶⁵ νὰ νικήσει τελικὰ τὸν βασιλιᾶ Γεώργιο καὶ ἐκεῖνος νὰ γράφει «ἐαυτὸν δοῦλον τοῦ Βασιλείου»⁶⁶ καὶ ὡς μόνη ἐγγύηση νὰ πάρει ὡς ὄμηρο τὸ γιό του Πα-

62. Ἀναφερόμενος, στοὺς διορισμοὺς τοῦ Κωνσταντίνου Η΄, ὁ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ [370] γράφει ὅτι αὐτὸς Νικόλαον... δομέστικον προεβάλλετο τῶν σχολῶν καὶ παρακοιμώμενον..., Συμεὼν... δρουγγάριον τῆς βίγλας. Ἐφ' ὅσον ὁ Ἀριστακῆς ὀνομάζει τὸν Σίμωνα παρακοιμώμενο, ὁ Α. Kazhdan εἶναι βέβαιος, ὅτι τὸ 1028 ἔδρασε στὴν Ἰβηρία ὁ παρακοιμώμενος Νικόλαος καὶ ὅχι ὁ Σίμων-Συμεών. Ὁ παρακοιμώμενος Νικόλαος ἔδρασε σπὴν Ἀρμενίᾳ τὸ 1047, ἀλλὰ δὲν ἔχουμε καμία ἐνδειξη ὅτι 20 χρόνια πρὶν ἔδρασε καὶ στὴν Ἰβηρία. Πῶς ὁ Ἀριστακῆς θὰ ἔκανε τὸν Νικόλαο Σίμωνα; Τὸ πολὺ μπορεῖ κατὰ λάθος νὰ τὸν θεώρησε παρακοιμώμενο.

63. *Aristakès de Lastivert*, 27. Γιὰ τὸ Βυζάντιο παρόμοια ἀναποδιά συνέβη καὶ τὸ 1047 στὴν Ἀρμενία, ὅταν ὁ μέγας ἐταιρειάρχης Κωνσταντῖνος πολέμοῦσε ἐναντίον τοῦ ἀμυρᾶ τοῦ Τιβίου (Δβίν), ἥτις ἦν τοῦ παντὸς ἔθνους μιρόπολις. Κυρίευσεν οὖν φρουρίων τῶν ὅσα τῷ Ἀνίῳ ὑπέκειντο, λίγο ἔλειπε νὰ πάρει καὶ τὸ φρούριον τὸ καλούμενον Χελιδόνιον... οὐ πόρρω κείμενον τοῦ Τιβίου, ὅταν αἰφνιδίως ἡ τοῦ πατρικίου Λέοντος τοῦ Τορνικίου ἐξ ἐσπέρης ἀντίφθη ἀποστασία. Ὁ Κωνσταντῖνος λύει τὴν πολιορκίαν... καὶ τὰς δυνάμεις ἀναλαβὼν σπουδαίως ἠπείγετο πρὸς τὴν βασιλίδαν. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 438-439.

64. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 367: *πίπτουσι πολλοὶ τῶν Ῥωμαίων*.

65. «κατατρόπωνσαν τοὺς στρατοὺς τῶν Ῥωμαίων»: *Aristakès de Lastivert*, 7-8.

66. *Matthieu d'Edesse*, (ἔτος 470 = 16 Μαρτίου 1021-15 Μαρτίου 1022).

γκράτιο για να τον κάνει μάγιστρο! Ὁ Βασίλειος, ὅμως, εἶχε ἤδη ἐπανακτίσει τὰ ἐδάφη τοῦ Τάικ διὰ τῶν ὀπλῶν. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ νικητὴς παίρνει ὁμήρους τοῦ ἡττημένου για να τὸν ἀναγκάσει νὰ ἐκτελέσει σειρὰ ὑποχρεώσεων. Οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ Γεωργίου ἀπέναντι στὸν αὐτοκράτορα θὰ ἦταν ἡ καταβολὴ φόρων ἢ μᾶλλον πολεμικῆς ἀποζημίωσης καὶ ἀσφαλῶς ἀρμόδιος νὰ μεριμνήσει για τὴν εἰσπραξὴ ὁ διορισμένος ἀπὸ τὸν Βασίλειο βασιλικὸς ἐπόπτης-ἐφορος⁶⁷ στὴν περίπτωσή μας, ὁ κουράτωρ τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας, Μικαὴλ ὁ Καταφλῶρον.

Ἄν ἡ αἰχμαλωσία τοῦ γιοῦ τοῦ βασιλιᾶ τῶν Ἰβήρων, Παγκράτιου, ἔληξε τὸ 1025 μὲ τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου, τοῦτο σημαίνει ὅτι καὶ οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ πατέρα τοῦ ἔναντι τοῦ Βυζαντίου εἶχαν ἐκπληρωθεῖ. Κατὰ συνέπεια, ἡ θητεία τοῦ κουράτορα τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας, ἡ ὁποία δὲν εἶχε λόγο νὰ παραταθεῖ, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ διάστημα μεταξύ 1022 καὶ 1025. Μποροῦμε, λοιπὸν, νὰ συναγάγουμε ὅτι ἡ Ἰβηρία τοῦ Κεκαυμένου, ὅπου ἔδρασε ὁ Λέων Σερβλίας τὴν ἐποχὴ τοῦ Κωνσταντίνου Μονομάχου, δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν Ἑσῶ Ἰβηρία. Ὁ Κεκαυμένος εἶχε, προφανῶς, στὸ νοῦ τοῦ ἡ τὸ βυζαντινὸ θέμα Ἰβηρίας, δηλαδὴ τὸ Τάικ, ἢ μᾶλλον τὴ Μεγάλῃ Ἀρμενία. Ὁ μοναχὸς Θεόδουλος, γραφέας τῆς διαθήκης τοῦ Εὐσταθίου τοῦ Βοήλα (1059), ὀνομάζει στὴν ἐνθύμησή του τὸν κατεπάνω Ἀρμενίας καὶ Ἰβηρίας, Ἰωάννη Μονασπριώτη, ὁ τῆς Ἠβηρίας⁶⁷. Τὸ 1047, ὁ ἐταίρειάρχης Κωνσταντῖνος, μαχόμενος ἐναντίον τοῦ ἀμπα τοῦ Δβίν Ἀπλησφάρη, εἶχε πολιορκήσει τὸ φρούριο Χελιδόνιο, οὐ πόρρω κείμενον τοῦ Τιβίου, δηλαδὴ τοῦ Δβίν, πρῶην πρωτεύουσας τῆς Ἀρμενίας καὶ ἔδρας τοῦ πατριάρχη-καθολικοῦ τῶν Ἀρμενίων. Ἐπὶ ἀραβοκρατίας ἔγινε ἔδρα ἄραβα κυβερνήτη τῆς «Ἀρμίνιγια». Ὅταν ἐξεργράγη ἡ ἐπανάστασις τοῦ Λέοντα Τορνίκιου, πῆγε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄγγελος εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἐν Ἰβηρία για να τὸν εἰδοποιήσει νὰ ἐπιστρέψει τὸ ταχύτερο⁶⁸. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν βρισκόταν στὴν Ἰβηρία. Αὐτό, ὅμως, δὲν σημαίνει ὅτι ὁ κουράτωρ τοῦ Μαντζικέρτι ἔπαυσε τὴ δράση του. Ὁ Ἀριστακὲς πρὶν ἀπὸ τὸ 1054, μνημονεύει ἄρχοντα, ποὺ εἶχε τὴ μέριμνα τοῦ verakatzου τῆς πόλης Μαναζκέρτι.

Στὴν περαιτέρω διευκρίνισις τοῦ ὅρου «κουράτωρ Ἑσῶ Ἰβηρίας» καὶ τὸν προσδιορισμὸ τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ κρατικοῦ αὐτοῦ λειτουργοῦ συμβάλλει, νομίζουμε, τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννη Τζιμισκῆ στὸν Βαγρατίδην βασιλέα Ἀσώτιο Γ'. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ ἐπιστολὴ διασώζεται μόνο σὲ ἀρχαία ἀρμενικὴ μετάφρασις στὴ Χρονογραφία τοῦ Ματθαίου τοῦ Ἑδεσσηνοῦ, ποὺ ἀσφαλῶς συντάχθηκε στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀρμένιου βασιλιᾶ.

67. P. LEMERLE, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Παρίσι 1977, 39.

68. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 439.

Στὴν ἐπιστολή, ὁ Τζιμισκῆς ἐξιστορεῖ τὶς νίκες τοῦ στὴν «ἅπασα ἀνατολὴ τῶν Περσῶν», δηλαδή τῶν Μουσουλμάνων, οἱ ὁποῖες μνημονεύονται στὴ Χρονογραφία τοῦ Σκυλίτζη συνοπτικά: *Τῶν δ' ὑπὸ τοῦ βασιλέως Νικηφόρου προσκηθεισῶν πόλεων καὶ τῶν ὑποφόρων γενομένων Ῥωμαίοις, ἀραμένων πτέρναν καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀποσεισαμένων ἐξουσίαν, ἔξεισι κατ' αὐτῶν ὁ βασιλεὺς [Τζιμισκῆς] καὶ ἄπεισιν ἄχρι Δαμασκοῦ. Καὶ τὰς μὲν πειθοῖ καὶ λόγῳ, τὰς δὲ πολέμῳ καὶ βίᾳ ἀνακτισάμενος, καὶ πάντα κατὰ τὸ πρέπον καταστησάμενος, ἀνεzeugνυε πρὸς τὴν βασιλίδα*⁶⁹.

Ὁ Τζιμισκῆς γράφει στὴν ἐπιστολή τοῦ πρὸς στὸν Ἀσώτιο ὅτι κυριεύσας τὴ Νίσιβη, ἔλαβε τοὺς φόρους τοῦ καὶ ἀναχώρησε. Ὑστερα νίκησε τὸν ἀμερμουμνὴ τῆς Αἰγύπτου, κυριεύσε *τὰ ἔσω τῆς χώρας τοῦ*, κατέκοψε πολλὰς ἐπαρχίας καὶ ἀναχώρησε. Εἰσέβαλε στὴ χώρα τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Παλαιστινίων, τοὺς ὑπέταξε καὶ ἐπέβαλε ἐπ' αὐτῶν βαρεῖς φόρους. Πολιόρκησε τὴν πόλη καὶ τὴν ἐπαρχία τῆς Δαμασκοῦ καὶ εἰσέπραξε φόρο σαράντα χιλιάδες νομίσματα. Οἱ Δαμασκηνοὶ «ἔλαβαν ἀπὸ ἐμᾶς στρατηγούς καὶ ἔδωσαν ἔγγραφο, ὅτι εἰς αἰῶνας θὰ εἶναι δοῦλοι τοῦ βασιλείου». Ὁ Τζιμισκῆς «διώρισε ἐκεῖ στρατηγὸ κάποιον Βαγδαπνὸ ὀνόματι Τοῦρκο... Οἱ Δαμασκηνοὶ ἔδωσαν γραπτὸν ὄρκο ὅτι θὰ καταβάλλουν ἀδιακόπως τοὺς φόρους». Ἀπὸ ἐκεῖ ὁ βασιλεὺς πῆγε στὴν Τιβερίδα, «οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας ἐδίδωσαν ὑποταγή, κατέβαλαν φόρο τριάντα χιλιάδες νομίσματα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων δασμῶν, ἀπαίτησαν στατηγούς, καὶ ὅπως οἱ Δαμασκηνοί, ἔδωσαν ἔγγραφο ἀδιασειστοῦ δουλείας νὰ εἶναι αἰῶνια ὑποτελεῖς καὶ νὰ καταβάλλουν ἀδιακόπως τὸν φόρο. Στὸν Τζιμισκῆ ἀποτάθηκαν οἱ ἀπὸ τὸ Ραμαλάχ καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ προσλιπαροῦντες ἔλεος. Ἐξαίτησαν στρατηγὸ, ἔγιναν φόρου ὑποτελεῖς καὶ δοῦλοι τῶν Ῥωμαίων.

Στὴ συνέχεια, ὁ Τζιμισκῆς ἀριθμεῖ καὶ ἄλλες πόλεις ποὺ ἔγιναν φόρου ὑποτελεῖς: «ἡ Πενιάδα, δηλαδή ἡ Δεκάπολη», ἡ Γενησαρέτ, «ἡ Ἄκρα δηλαδή ἡ Πτολεμαῖδα», καὶ ἐγγράφως ὑποχρεώθηκαν νὰ καταβάλλουν ἐπίσιο φόρο καὶ νὰ εἶναι δοῦλοι. Κυριεύσε καὶ τὴ Βηρυττό καὶ διώρισε ἐκεῖ στρατηγὸ. Οἱ Σιδωνιοὶ γὰρ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν πόλεμο, συμφώνησαν νὰ εἶναι φόρου ὑποτελεῖς. Ὁ Τζιμισκῆς διώρισε καὶ σὲ αὐτοὺς στρατηγούς.

Εἶναι, νομίζομε, ἐμφανὲς τὸ συμπέρασμα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιστολή. Ὁ Τζιμισκῆς ἐνδιαφερόταν κυρίως γιὰ τὴ φορολογία τῶν πόλεων καὶ ἐπαρχιῶν ποὺ εἶχε κυριεύσει. Δὲν φαίνεται νὰ ἄλλαξε τὴ διοίκησή τους, δὲν συγκρότησε στρατηγεῖς ἢ θέματα, δὲν ἐγκατέστησε βυζαντινὲς φρουρές. Ἀλλῶστε, οὔτε ὁ Σκυλίτζης ἀναφέρει κάτι σχετικό. Τὸ ζήτημα, συνεπῶς, εἶναι οἰκονομικὸ καὶ ὄχι διοικητικὸ καὶ

69. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, 311.

οἱ «στρατηγοί», πού ἐπανελλημμένα μνημονεύονται εἶναι μάλλον —ὁ ἀρμένιος μεταφραστής τῆς ἐπιστολῆς μετέφρασε ὡς «ζοραβάρ» τὸν ἄγνωστο σὲ αὐτὸν βυζαντινὸ ὄρο στρατηγός— ἐπόπτες, ἐπιστάτες, ἔφοροι, διαχειριστές, πού θὰ εἶχαν ὡς ἔργο τὴν εἴσπραξη τῶν φόρων ἀπὸ τοὺς ὑποτακθέντες στὸν αὐτοκράτορα πληθυσμούς, καὶ οἱ ὅποιοι «εἶναι δοῦλοι τοῦ βασιλέως καὶ καταβάλλουν φόρους». Ὁ ἱβηρας βασιλεὺς «γράφει ἑαυτὸν δοῦλον τοῦ βασιλείου», ἐπομένως καταβάλλει φόρο⁷⁰.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου «κουράτωρ» τῶν σφραγίδων τοῦ Μιχαήλ πρέπει νὰ συμπίπτει μὲ ἐκεῖνο τοῦ verakatzου τοῦ Ἀριστακῆς καὶ τοῦ στρατηγοῦ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Τζιμισκῆ. Ὡς verakatzου, ὅπως ἥδη σημειώσαμε, μεταφράζεται ὁ ἑλληνικὸς ὄρος ἐπιστάτης⁷¹. Ὁ λατινικὸς δηλαδὴ ὄρος curator διατηρεῖ τὴν πρώτη του σημασία, αὐτὴ τοῦ ἐπιμελητῆ, τοῦ ἐπόπτη, τοῦ ἔφορου. Τὸ Μαναζκέρτ (τὸ gawar) εἶχε τὸν δικό του κουράτορα. Ὁ Μιχαήλ, πρῶτα, ἦταν κουράτωρ τοῦ Μαντζικέρτ. Τὸ 1022, ἔγινε κουράτωρ τοῦ Μαντζικέρτ καὶ τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας καί, ὕστερα, μόνο τῆς Ἑσῶ Ἰβηρίας. Φυσικά, τὸ λειτούργημα τοῦ κουράτορα τοῦ Μαντζικέρτ θὰ ἀνατέθηκε σὲ ἄλλον.

Μία μικροσκοπικὴ πηγὴ, ὅπως εἶναι ἡ σφραγίδα τοῦ Μιχαήλ, ἔδωσε τόση τροφή γιὰ σκέψεις καὶ συλλογισμούς...

70. Κατὰ τὸν Πορφυρογέννητο, DAI, κεφ. 44, 110-112, (ὁ καΐσικος ἀμνηρᾶς τοῦ Μαναζκέρτ, Ἀχμέτ) *δοῦλος ἦν τοῦ βασιλέως... παρέχων καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ θείου αὐτοῦ, τοῦ Ἀπολεσφούετ, πάκτα*.

71. Βλ. σημ. 39.

H. BARTKIAN, Le curateur de Mantzikert et de l'Ibérie Intérieure et la politique orientale de Basile II

Se fondant sur l'indiscutable crédibilité des informations provenant des deux sceaux du curateur royal Michel Kataphlôron (DO 58. 106. 5502 et M-6733), l'auteur réexamine les sources narratives byzantines en les confrontant avec les récits des chroniqueurs arméniens et aboutit à des propositions nouvelles concernant 1) le type correct du nom Mantzikert et la région administrative qu'il représentait 2) le contenu géographique et administratif de l'Ibérie Intérieure et 3) l'étendue de la juridiction de ce fonctionnaire et ses compétences.